

Kysymyssanojen ja relatiivipronominien syntaktinen erikoisasema

Jaakko Anhava (Helsinki)

1. Interrogatiivi- ja relatiivipronominin voivat, kuten tunnettua, toimia minä hyvänsä sellaisena lauseenjäsenenä, jona muutkin nominit. Niiden syntaktisessa asemassa on kuitenkin jotain poikkeuksellista, kuten käy ilmi seuraavista esimerkeistä.

(1) *Kuka ja sinä saitte kolmosen tentistä?

(2) *(Näin Jussin,) joka ja veljeni tulivat naurismaalta.

Lauseet ovat selvästi epäkieliopillisia, niin selvästi, etten ole koskaan nähnyt niiden kaltaisia edes lehtikielessä. Niissä häiritsee interrogatiivi- ja relatiivipronominin kanssa rinnastettu lauseenjäsen (*veljeni, sinä*). Se on esimerkeissäni subjekti, mutta muinakaan lauseenjäsenenä eivät nämä pronominit siedä rinnasteisia jäseniä:

(3) *Ketä ja minua tarkoitat?

(4) *(Olen syntynyt Laihialla,) jossa tai kotona vietän kesiä nykyisin.

Lauseista saa korrekrit helposti pienillä rakenteenmuutoksilla:

(1a) Kuka sai kolmosen tentistä sinun lisäksi?

(2a) (Näin Jussin,) joka tuli veljeni kanssa naurismaalta.

(3a) Ketä tarkoitat minun lisäksi/ paitsi minua?

(4a) (Olen syntynyt Laihialla) ja vietän nykyisin kesiä siellä tai kotona.

2. On ennenkin todettu, ettei erifunktioisia lauseenosia voi rinnastaa (Penttilä, Suomen kielioppi s. 566). Mutta mitä se tässä tapauksessa tarkoittaa — mikä tekee interrogatiivi- ja relatiivipronominin sellaisiksi, etteivät ne siedä rinnasteisia lauseenjäseniä? Ei ainakaan pronomini itse:

(5) Ilmoittakaa minulle tai Sampolle.

(6) (Tiedätkö,) että tämä ja sinun kirjasi ovat ainoat hyväkuntoiset?

(7) Asikainen ja joku muu joivat kahvia pakkilaatikoiden päällä.

Generatiivinen transformaatioteoria johtaa rinnasteiset lauseenjäsenet syvärakenteen rinnasteisista lauseista, jotka ovat identtiset pintarakenteen rinnasteisia jäseniä lukuun ottamatta. Ja seuraavanlaiset virkkeet tosiaan ovat nekin mahdottomia:

(1b) *Kuka sai kolmosen tentistä ja sinä sait kolmosen tentistä?

(2b) *(Näin Jussin,) joka tuli naurismaalta ja veljeni tuli naurismaalta.

Mutta tämä ei oikeastaan selitä mitään; lauseiden (1) ja (2) käymättömyys ei näytä johtuvan virkkeiden (1b) ja (2b) käymättömyydestä, vaan ne ovat pikemminkin rinnakkaisilmiöitä.

3. Interrogatiivipronominien asemaa valaisevat seuraavat esimerkit, joiden epäkieliopillisuus näyttää samanlaiselta kuin lauseiden (1) ja (3).

(8) *Pasiko ja sinä tulitte?

(9) *Turussako ja Naantalissa kävit?

Näissä on kysyvään lauseenjäsenen rinnastettu toinen jäsen, joka ei ole kysyvä. Lause (8) olisi ehkä puheessa mahdollinen,

mutta se kysyisi joka tapauksessa molempien tuloa; se ei olisi mahdollinen, jos »sinun tulosi» on tuttu (jolloin: Pasiko sinun kanssasi tuli?).

Tässä lienee myös interrogatiivipronominien erikoisaseman syy. Kysyvien sanojen funktio on siinä määrin erilainen kuin ennestään tuttujen lauseenjäsenten, ettei niitä sovi rinnastaa toisiinsa, ei myöskään kysymyslauseetta muuntyyppisen kanssa. Tätä tukee se, että kysymyssanat voi kyllä rinnastaa keskenään:

(10) Missä ja miksi hän viipty?

(11) Seppo ja sinäkö halusitte monisteita? kysyi kaunis tyttö.

Lauseessa 11 on *-kO*-liite vain jälkimmäisessä sanassa, mutta sen vaikutusalaan kuuluu tietenkin koko rinnasteinen sanapari.

Huomattakoon vielä, että puhekielessä voi esiintyä toiston pyyntönä esim. »Ai kuka ja Mikko siellä kävivät?». Tällainen käytäntö on kuitenkin epäilemättä sekundaaria ja ylen harvinaistakin.

4. Entä relatiivipronomininit (ja *-pronominaalit*)? Jotakin erityistä niissäkin täytyy olla. Selitykseksi ei kelpaa se, että ne viittaavat päälauseessa olevaan sanaan toimien sen edustajana sivulauseessa; silloin ei mikään päälauseen pronomini sietäisi rinnasteisia jäseniä.

Koska relatiivipronominien lauseese-
maa ei voi verrata mihinkään sillä tavoin kuin interrogatiivipronomineja *-kO*-kysymysanoihin, on seuraava päätelmäni epävarmempi kuin interrogatiivipronomineja koskeva. Mutta jotakin tällaista luulen selityksenä olevan:

Relatiivipronominien ja *-pronominaalien* tehtävä on kahtalainen. Toisaalta ne viittaavat päälauseen sanaan ja edustavat sitä sivulauseessa, kuten voivat myös muut pronominit. Mutta ne myös liittävät päälauseen sivulauseeseen, mikä yleensä on konjunktoiden tehtävä. Tämä kahtalaisuus tekee niiden lausease-
man sikäli erikoiseksi, etteivät ne voi saada rinnasteisia jäseniä. Muut pronominit voivat, koska ne eivät ole lauseiden liittimiä.

Tämä ei kuitenkaan riitä selittämään, miksei relatiivilauseetta voi rinnastaa muun-

laisen kanssa — jos relatiivipronomini itse onkin sellaisessa erikoisasemassa, ettei voi saada rinnasteista jäsentä, ei sen vielä luulisi tekevän koko lausetta erikoisemmaksi kuin muut. Selitys lieneekin tässä tapauksessa toinen:

Jos alisteiseen lauseeseen, jollainen relatiivilause on, rinnastetaan toinen lause, se joutuu väistämättä saman ikeen alle kuin ensimmäinen — relatiivipronominin tai alistuskonjunktin. Uuteen rinnasteiseen lauseeseen pitäisi siis voida lisätä relatiivipronomini (tai konjunktio) samaan asemaan, mikä sillä on ensimmäisessä lauseessa. Virkkeessä 2b tämä ei ole mahdollista (* - - joka tuli naurismaalta ja joka veljeni tuli naurismaalta).

Konjunktoiden lisäksi on lauseiden liittiminä toimiviin sanoihin usein luettu konnektoriadverbit. Se, mitä edellä on ilmennyt relatiivipronomineista, voi luoda uutta valoa erilaisten lauseenliittimien ja niiden syntaktisen aseman selvittelyyn.

5. Mutta relatiivipronomininit ovat toiseltakin kannalta syntaktisesti erikoisia:

(12) Te sokeat taluttajat, jotka siivilöitte hyttysen, mutta nielette kamelin! (Matt. 23:24.)

Esimerkkejä muista persoonista ei tarvittane, onhan tyyppi täysin produktiivinen. Tämä relatiivilause tyyppi näyttää poikkeavan siitä itsestään selvältä tuntuvasta säännöstä, että 1. ja 2. persoonan verbinmuodon subjektiksi käyvät vain kyseisten persoonien pronominit. Tämä ei heti vaikuta huomion arvoiselta, onhan subjektipronomini päälauseessa (joka esimerkissä tosin on vain puhuttelu). Mutta asia mutkistuu, kun yrittää jäsentää lausetta: kumpi näet olisi tulkittava subjektiksi, relatiivipronomini vai päälauseen persoonapronomini?

6. Tätä kysymystä ei voi ratkaista tekemättä joitakin lisäyksiä lauseenjäsenyyksen pääperiaatteisiin. Jos relatiivipronomini jäsennetään subjektiksi, joudutaan toteamaan, että 1. ja 2. persoonan verbinmuodot eivät saakaan subjektikseen ainoastaan 1. ja 2. persoonan pronomineja. Persoonakongruenssi tuntuukin varsin vahvalta argumentilta päinvastaisen kannan puolesta. Mutta jos päälauseen persoonapro-

nomini siis tulkitaan relatiivilauseen subjektiksi ja relatiivipronomini vain sen välttämättömäksi sijaiseksi, niin samalla multistetaan lauseenjäsennyksen peruseriaatteita yhdessä tapauksessa siinä määrin, että se aiheuttaisi melkoista sekaannusta monissa sellaisissakin tapauksissa, jotka muuten eivät tämän ongelman piiriin lainkaan joutuisi, esimerkiksi muiden sivulauseessa esiintyvien pronomien jäsennyksessä.

On lisäksi huomattava, että relatiivilauseessa olevan 3. persoonan verbinmuodon subjektiksi analysoituu kivuttomasti relatiivipronomini (13), ja relatiivipronominin voivat selvästi toimia myös muina lauseenjäseninä, viittasivatpa ne minkä persoonaiseen korrelaattiin hyvänsä (14):

(13) Luin japanilaista romaania »Viisinaista, jotka rakastivat rakkautta».

(14) Minä, jolle hän ei enää suostunut puhumaan, pysyin loitompana.

Relatiivipronominin lauseenjäsentyys ei siis ole muutenkaan sidoksissa hallitsevaan lauseeseen. Täten lienee yksinkertaisinta katsoa, että relatiivipronomini sittenkin voi toimia myös 1. ja 2. persoonan verbinmuodon subjektina. Mutta tällöinkin on siis tehtävä lauseenjäsennyksen periaatteisiin lisäys, joskin vähäisempi ja selkeämpi kuin edellisessä ratkaisussa: relatiivipronomini, sinänsä 3. persoonan muotoa vaativa nomini, voi toimia myös 1. ja 2. persoonan verbinmuotojen subjektina, koska näillä ei ole omia relatiivipronomineja (jollaisten merkitys siis olisi »jokaminä», »joka-sinä» jne.).

On huomattava, että kun relatiivipronomini on 1. tai 2. persoonan verbinmuodon subjektina, ei korrelaatin kuitenkaan aina tarvitse olla juuri kyseisen persoonan pronomini:

(15) Isä meidän, joka olet taivaissa.

(16) Tulkaa tänne, jotka uskallatte!

Lause (15) on puhuttelu, lause (16) käskylause. Näiden lausumistilanteesta selviää puhuteltavan 2. persoonan olemassaolo niin hyvin, ettei persoonapronominia tarvitse (eikä ole luontevaakaan) erikseen panna ilmi. En uskalla sanoa, voiko 1. persoonassa esiintyä vastaavanlaista tapausta, mutta ainakin tämä on hyvin harvinaista.

7. On kiinnostavaa silmätä muiden kielten käytäntöä tässä harvinaisessa lause-tyypissä. Ei ole yllättävää, että kielissä, joissa suomen tavoin voidaan subjektipronomini jättää pois, on käytäntö sama kuin suomessa. Esim. italia:

(12a) Guide cieche, *che* filtrate il moscerino e inghiottite il cammello!

Mutta kielissä, joissa subjektipronomini on pakollinen, on käytäntöä vaikea selittää. Ruotsi, englantti ja ranska ovat suomen kannalla (*som* silen, *who* strain, *qui* arrêtez); relatiivipronomini toimii siis 2. persoonan verbinmuodon subjektina, vaikka tämä eroaa 3. persoonan muodosta. Sen sijaan saksassa on sellainen käytäntö, jota oikeastaan odottaisi muistakin:

(12b) Ihr blinden Führer, *die* ihr Mücken seihet und Kamele verschluckt!

Tämä asiointila kaipaisi tutkimista. Ruotsin osalta lienee vaikutusta sillä, että sen relatiivipronomini on samanmuotoinen sekä subjektina että objektina, mutta englannissa ja ranskassa ei ole näin (*whom*, *que*). Näiden kielten historia epäilemättä selvittää, mitä teitä nykyiseen kantaan on päädytty, mutta se ei selittäne, miksi englantti ja ranska eivät ole päätyneet samaan kantaan kuin saksa, vaikka edellytykset ainakin näennäisesti ovat olleet samat.